

СОЦИАЛНАТА СФЕРА И СОЦИАЛНИЯТ КАПИТАЛ – ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНИТЕ В ОБЛАСТ КЮСТЕНДИЛ

Гергана Николова¹, Емилия Патарчанова¹

Хората са най-важният и ценен ресурс на България. Те имат право на достойно съществуване и пълноценно участие в обществото, на добро здраве и продуктивен живот. Политиката за демографско развитие на населението е интегрална част от цялостната политика за икономическо, културно и социално развитие на страната. Устойчивото развитие е средство за осигуряване на благосъстоянието на българските граждани – както на живеещите днес, така и на бъдещите поколения. Гаранциите за устойчиво развитие се създават с разумно и балансирано управление на населението, ресурсите и околната среда.

Ключови думи: социална сфера, устойчиво развитие, социален капитал

SOCIAL SPHERE AND SOCIAL CAPITAL – OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MUNICIPALITIES IN KYUSTENDIL REGION

Gergana Nikolova, Emilia Patarchanova

Abstract: People are the most important and valuable resource of Bulgaria. They are entitled to decent living and full participation in society, good health and productive life. Policy Demographic Development is an integral part of the overall policy of economic, cultural and social development of the country. Sustainable development is a means of ensuring the welfare of Bulgarian citizens - both those living today and future generations. Sustainable development can create a reasonable and balanced management of population, resources and environment.

Keywords: Social sphere, sustainable development, social capital

¹ ЮЗУ „Неофит Рилски“, ПМФ, Катедра „ГЕООС“, gergana_nikolova_77@abv.bg; epatarchanova@abv.bg

УВОД

През последните години учените и политиците в страната поставят акцент не само върху необходимостта от увеличаване броя на населението, но и върху качествени характеристики, като състав и баланс по възраст, пол и образование. Това е свързано както с навлизането на информационните технологии, глобализацията и екологичните промени, с които съвременното общество трябва да се съобразява, така и с разкриването на сложните връзки между качеството на живота и ръста на населението. Оптимизирането на баланса на населението означава установяване на такива пропорции по отношение на възраст, образование, здравен статус, пол и социална инфраструктура, които да водят до устойчиво повишаване на качеството на живота на хората. Устойчивият икономически растеж във всяка територия се реализира под въздействието на комплекс от фактори. Те представляват функция на природните, историческите, социално-икономическите, интелектуалните и други дадености. Една част от тези фактори е от общонационален характер, а другата част е строго специфична за конкретната територия. Всички те променят своите функции и роля в зависимост от промените в социално-икономическите реалности.

Местните социални, икономически, технологични и екологични условия определят сравнителните предимства на общините в проучваната територия – Кюстендилска област, както и възможностите им за устойчив икономически растеж. Областта се характеризира със специфично географско положение, което в някаква степен лимитира развитието на територията. При правилно планиране и управление съществуват възможности за развитие на икономиката и на социалния капитал, които може да превърнат територията в добре функционираща общност.

Обект на настоящото изследване са общините в област Кюстендил, а *предметът* е социалната сфера и социалният капитал с *цел* да се анализира състоянието им и да се очертаят възможностите за устойчиво развитие в областта.

ДАНИ И МЕТОДИ

В хода на изследването са използвани официални статистически данни от НСИ и ТСБ – гр. Кюстендил, информация, предоставена от местната администрация, и резултати от собствени наблюдения и проучвания. Използвани са също системният подход, както и следните методи – сравнителен географски анализ, ретроспективен анализ, анализ на документи и практики, наблюдение и статистически методи.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

СОЦИАЛНА СФЕРА – СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ – СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА – УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Социалната сфера е част от обществото, създаваща социални блага, които придобиват все по-голямо значение за неговото функциониране. Тя е широко поле за проява и развитие на различни по вид и характер процеси на общуване,

свързани с живота на човека в макро- и микросредата. Тези процеси оказват все по-голямо значение върху жизнения стандарт, благосъстоянието и качеството на живот на хората. Социалната сфера включва различни дейности – съхраняване на живота и здравето на индивида, създаването на семейство, продължаването на рода, осигуряване на прехрана и жилище, осигуряване на образование, здравеопазване, социални дейности и пр. Набавянето на средства за живот, грижите за здравето, възпроизводството на човека, неговото социализиране са частен проблем на човека и се осъществяват извън обсега на държавното управление. Социално-икономическите промени, които са резултат от промяната в структурата на стопанството, водят до това, че поставят социалният въпрос, т.е. въпросът за социалното оцеляване, във фокуса на общественото внимание и правят наложителна намесата на държавата.

В документите на Световната банка *социалния капитал* се определя “като всички институции, връзки и норми, които създават качеството и количеството на социалните взаимодействия. Но тук не става дума за някакъв механичен сбор от съществуващите институции, връзки и норми, а за спойката между хората, за свързаността, която им дава възможност заедно да изграждат живота си. Тези отношения и социални мрежи предоставят на хората повече ресурси за постигане не само на собствените си, но и на общите цели. Световната банка вижда възможностите на социалния капитал най-вече в областите възпитание, образование, здравеопазване и достъп до работни места. Социалният капитал е “капитал“, само ако неговите ефекти продължават да съществуват и подпомагат развитието на територията.“

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) разглежда “*социалния капитал* като отношение между актьорите в мрежите, заедно с нормите, ценностите и убежденията им, които улесняват дейността на групите и осъществяват връзките между различните групи в обществото. Социалният капитал трябва да се произвежда непрекъснато, тъй като той е този, който поддържа социалността в едно общество. От гледна точка на обществото е важно социалният капитал да допринася за устойчив икономически растеж, за подобряване качеството на живота и да предотвратява конфликти, агресия и престъпност.“

Според Казаков (2001) “*човешкият капитал* винаги е съвкупност от знание, опит, информация и други присъщи елементи на човешката природа. Всичко, свързано с акумулация на познанието, се осъществява на фона на жизнената дейност, която се вмества във времето. Самият жизнен цикъл издава обективирани характеристики на вложенията в човека, които са строго детерминирани. Човешкият капитал се олицетворява най-добре от отделния индивид. Той е главният обект на въздействие и ползите могат да се сведат до самия него, до собствения му статус, както и до мотивацията му да получи по-високо образование, квалификация.“ Докато човешкият капитал се помещава в личността, социалният капитал се разкрива динамично – във взаимоотношенията и е изключително нематериален. Поради това, въпреки че се формира от усилията на отделния индивид, социалният капитал е публично благо, което се проявява различно на различни нива.

Информационният поток на XXI век е огромен и бързо може да остави извън конкуренцията, в съответната професионална област всеки, който не се

съобразява с него. Знанието се обогатява непрекъснато, като критичната точка на необходимостта за възприемането на нов информационен ресурс настъпва на всеки 4-5 години. При частните инвестиции в човешки капитал резултатът от тях обикновено се свързва с по-високо и очаквано бъдещо равнище на дохода, с принадлежността към някоя престижна социална група. Трябва да се отбележи обаче, че човешката природа е по-сложна от чисто икономическото измерение на човешкото битие, така че отчитането на мотивацията за инвестиции трябва да се разглежда и от социална гледна точка при отчитане на редица фактори, които имат отношение и към оформянето на съответната ценностна система.

Нагрупването на социален капитал води до увеличаване на ефективността, производителността и иновациите, като по този начин допринася значително за икономическия растеж на микро- и макроравнище.

Интересен е и въпросът с амортизацията на социалния капитал. За разлика от изхабяването на физическия капитал, социалният загива по-скоро при неупотреба. Ако всички участници в дадените отношения се придържат към първоначално направените уговорки и правила, социалният капитал нараства и укрепва при употреба. В това отношение той е много по-близък до характеристиките на човешкия капитал.

Устойчивото развитие на обществото е развитие на обществото, при което се установява динамично равновесие както в самото общество (между отделните сфери на социалния живот), така и между обществото и природата. То разчита на разумно използване на дадените ресурси, за да се осигури достоен живот не само на настоящите, но и на бъдещите поколения. Устойчивото развитие може да бъде реализирано чрез предварително определени параметри на неговите основни компоненти: икономика, социална сфера и природа (Ангелова, 2008). То предполага постигане на високи социални показатели (заетост, безработица, общ доход, работна заплата, пенсии, грамотност, състояние на здравеопазването и образованието и т.н.). Това е и целта на социалната политика. Всяка държава провежда социална политика, с която се стреми да направи света по-справедлив. Социалната политика е неотменима част от устойчивото развитие на обществото.

Социалната политика е съвкупност от управленски дейности, които се предприемат от социалните институции за регулиране на отношенията между социалните групи и индивидите във връзка с удовлетворяване на основните им жизнени интереси, намаляване на социалното неравенство и постигане на социална сигурност за всички граждани. Тя е политика на социалното развитие, управление на комплексните жизнени условия, а не само подпомагане на изпадналите в беда граждани. В нея се включва: заетост и безработица, образование, здравеопазване, социално осигуряване, социално подпомагане и др. Такъв регулатор, какъвто е социалната политика, става необходим в човешкото общество, когато традиционните връзки, религията и пазарните отношения не са достатъчни. Социалната политика се определя и като механизъм, който се създава в резултат на различните интереси на гражданите. Тя съществува, за да удовлетворява тези интереси в по-голяма или по-малка степен. Целта е да се постигне относително равновесие между тях, да се съхрани съществуващият тип обществени отношения, да се интегрира общността и в крайна сметка, да се укрепят властта (Брайкова, 2000). За постигане на устойчиво развитие се използват

също насърчаване на инвестициите за производство, трансфер на технологии и ноу-хау, развитие на социалния капитал и информационното общество, особено в по-слабо развитите териториални общности.

Образователното равнище на населението, както и възможностите за обучение, предоставяни от образователната система, оказват въздействие върху качеството на живота на хората. „На национално, регионално и локално ниво равнището на образованието влияе върху скоростта на икономическото развитие и ... социалните дейности. По тези и други причини се приема, че образованието е важно и то трябва да е колкото се може по-високо.“ (Патарчанов, 2009б). Въпреки доброто общо образователно равнище в страната се наблюдава нарастване на неграмотността и увеличаване на дела на отпадащите от училище, особено в средното образование. Осигуряването на равен достъп до качествено образование е приоритетна задача на образователната система, която е непосредствено свързана с демографското развитие и социалното състояние на населението.

Преосмислянето на образованието като социална инвестиция на семейството, държавата и обществото, без която не може да се постигне нито стопански, нито социален просперитет, ще доведе до подобряване на качеството на социалния капитал и ще въздейства насърчително в дългосрочен план за неговото развитие.

Основната причина, посочвана в редица изследвания (МОН и Unicef, 2006), за отпадане на децата от училище и за непостъпване в училище при достигане на съответната възраст е бедността. Ниските доходи са непреодолима пречка пред днешните семейства не само да осигурят добро образование, овладяването на професия и придобиването на квалификация на своите деца, но и за поддържане и повишаване на квалификацията на самите родители. Необходимо е намиране на баланс между осигуряването на подкрепа за бедните семейства и личната родителска отговорност за образованието на децата. *Финансовата подкрепа на семействата за осигуряване на образованието на децата е елемент от по-общия проблем за цялостната финансова осигуреност на образованието.*

Създаването на високоефективно *здравеопазване*, адаптирано към здравните потребности на индивида, семейството и нацията е основна цел на провежданата здравна реформа. Положителните резултати от нейното осъществяване ще допринесат за подобряване на общото здравословно състояние на населението и ще окажат положително въздействие върху социалния капитал. Човешкото здраве е ценност само по себе си, но то също така е и условие за устойчиво развитие, адекватен социален капитал за пълноценно национално бъдеще. За това е необходимо да се създаде максимално ефективна и продуктивна система на здравеопазване в рамките на съществуващите икономически, политически и екологични условия. Основната задача на здравна сфера е предоставяне на качествена здравна грижа за всеки български гражданин.

Жилището играе важна роля в развитието на обществото и е от изключително значение за социалния, икономическия и културния прогрес за всеки човек. Високото ниво на жилищно осигуряване на населението води до благоприятни социални и икономически последици и допринася за благоденствието на обществото и на отделния човек. Състоянието на жилищния сектор е важно за всяка икономика и може да бъде използвано като двигател на устойчиво

чиво икономическо и социално развитие. Наличието на подходящо жилище е водещ фактор и за здравословното състояние и нормалното възпроизводство на населението и в този смисъл е и надеждна инвестиция в националното бъдеще.

Социалната инфраструктура е основната физическа и организационна структура, необходима за функционирането на едно общество. Тя обикновено се определя като съвкупност от свързани помежду си елементи, които осигуряват подкрепа на цялата структура на развитие. Терминът „инфраструктура“ обикновено се отнася до техническите структури, които поддържат едно общество, но може да бъде определен и като „физически компоненти на взаимосвързани системи, предоставящи стоки и услуги, които са от съществено значение за поддържане и подобряване на социалните условия на живот на обществото. Комплексно развитата социална инфраструктура на територията способства за подобряване на жизнения стандарт на населението и за неговото професионално и духовно развитие“ (Христосков, 2014).

СОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ДЕМОГРАФСКОТО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНИТЕ В ОБЛАСТ КЮСТЕНДИЛ

Демографската характеристика на населението в проучваната територия е в унисон с установилите се през последните десетилетия общи неблагоприятни тенденции за страната. Те се свързани с намаляване броя на населението, ниска раждаемост, висока смъртност, отрицателен естествен и механичен прираст, намаляване броя на сключените бракове, застаряване на населението, нарастващи миграционни процеси.

Населението в Кюстендилска област намалява между преброяванията от 2001 г. и 2011 г. и до 2015 г. с **25.9 %**, което е 2 пъти по-бързо от средния темп за страната. *Възrastовата структура* е от особено значение за възпроизводството на населението и за качеството на социалния капитал. През периода 2001–2011 г. се наблюдават промени във тази структура в областта и страната, които са следствие от неблагоприятните тенденции в развитието на демографските процеси. Процесът на застаряване на населението продължава, като броят и относителният дял на лицата на възраст до 15 години непрекъснато намаляват, а броят и делът на лицата над 65-годишна възраст се увеличават. Най-неблагоприятна е тенденцията, изразяваща се в намаляването на населението в **подтрудо­способна възраст** както в проучваната територия, така и в страната като цяло. За България през 2001 г. в подтрудо­способна възраст са 6,7 % от населението, в **трудо­способна** – 57,8 %, и в **надтрудо­способна възраст** – 22 %. През 2011 г. неблагоприятната тенденция се задълбочава и относителният дял на населението в подтрудо­способна възраст намалява на 14,1 %, а на населението в надтрудо­способна нараства на 23,7 %. Нарастването на относителния дял на населението в трудо­способна възраст (62,2 %) е резултат предимно на промените в трудовото законодателство в страната. Важна причина за намаляване на населението в подтрудо­способна възраст е ниската раждаемост, от една страна, и от друга, наложилият се през последните десетилетия модел на българското семейство само с едно дете.

За десетгодишен период между последните две преброявания в проучваната територия населението в подтрудоспособна възраст е намаляло с почти 2 %, стойност близка до средната за страната за същия период. Населението в подтрудоспособна възраст е 16 846 души, или 12 %, а това в надтрудоспособна възраст – 39 435 души, или 29 % (от общия брой население). Стойностите показват много по-голям дисбаланс в проучваната територия в сравнение със страната. Следователно в близките години относителният дял на населението в надтрудоспособна възраст ще продължи да се увеличава, както и социалните разходи от държавния бюджет също ще бъдат относително по-големи. За разлика от характерното за страната нарастване на населението в трудоспособна възраст, в проучваната територия то намалява за периода между преброяванията. Към 01.02.2011 г. 59 % от населението в област Кюстендил, или 80 405 души, са в трудоспособна възраст. Това се обяснява с повишената миграционна активност на население именно в трудоспособна възраст извън областта. Една част от мигрантите традиционно се насочват към други страни от ЕС, а друга част към близко разположените по-големи градове София и Благоевград. От общия брой трудоспособно население 54.3 % са мъже, а 45.7 % – жени. Цифрите показват нетипичен дисбаланс в *половото съотношение* на населението в трудоспособна възраст, което според нас е резултат отново от миграциите. Ако в първото десетилетие на прехода миграциите бяха доминиращи сред мъжете, то в началото на XXI век явно нараства миграционната активност сред жените от тази възраст. Може да се приеме, че тя се дължи на по-свободното и сигурно движение на работната сила след влизането на България в ЕС, както и на влиянието на глобализацията върху мобилността на работната сила като цяло. Този дисбаланс в половата структура на населението в трудоспособна възраст се отразява неблагоприятно върху възпроизводството на трудоспособното население. То се характеризира най-добре чрез коефициента на демографско заместване, който показва съотношението между броя на влизащите в трудоспособна възраст (15–19 г.) и броя на излизащите от трудоспособна възраст (60–64 г.). Към 01.02.2011 г. общо за областта това съотношение е 54.0 % при 70.0 % за страната. И по този демографски показател област Кюстендил е с по-неблагоприятни стойности от средните за страната. На общинско ниво с най-благоприятно съотношение е община Бобов дол (66 %) със стойност над средната за областта, а в най-неблагоприятно – община Трекляно, където 100 лица, излизащи от трудоспособна възраст, се заместват само от 16, влизащи в тази възраст.

Застаряването на населението има сериозни последици по отношение на устойчивия икономически растеж, работната сила и заетостта, пенсионната система, социалните услуги, здравеопазването и грижата за възрастните, формирането на семействата, техните модели и поведение. Нарастващият дял на хората над 65-годишна възраст поставя все по-големи изисквания и предизвикателства пред системата за социална защита, здравеопазването и социалните услуги за тези хора.

С най-голям относителен дял на *младото население* в област Кюстендил (до 15-годишна възраст) е община Дупница – 12.9 %, следвана от общините Кюстендил (11.6 %) и Сапарева баня (11.3 %). С най-висок относителен дял на населението в трудоспособна възраст за 2011 г. отново е община Дупница

(60.8 %) в сравнение с останалите общини в областта. Все пак общо три общини в областта са с по-висок дял на младежко население и все още относително нисък дял на възрастно население. Това е актив в контекста на конкуренцията по оста на близките големи центрове, в които общините трябва да вложат усилия за съхраняване, развитие и усъвършенстване на социалния капитал. Необходими са мерки за привличане на производства, създаващи добре платени работни места, на възможности за личностно развитие, продължаващо обучение и образование, по-добра грижа за децата и подрастващите. Необходима е социална политика, която да включва всички заинтересовани страни и да се прилагат мерки и действия за развитие на социалния капитал в общините от областта. Намалването на населението и неговото застаряване водят до невъзможност да се възпроизвежда като социален и икономически ресурс, което силно ограничава конкурентостта на общините.

Естественото движение на населението в проучваната територия също показва неблагоприятни тенденции. *Брачността* намалява близо два пъти между двете преброявания поради застаряване на населението и намаляване на младите хора особено в селата. За снижаването на брачността, особено през последните години, допринася и отказът от традиционната форма на семейство и все по-често срещаното извънбрачно съжителство. В селата поради липсата на анонимност на личния живот, модерните форми на семейство са по-малко разпространени, но и там традиционното семейство все повече губи позициите си. Съществени различия относно брачността между проучваната територия и страната няма. Факт е, че по-малко от половината от населението все още се придържа към традиционния модел на семейство (табл. 1 и 2).

Таблица 1

Население (в %) по семейно положение и местоживееене в обл. Кюстендил (2011 г., НСИ)

Област Кюстендил	Неженен/ Неомъжена	Женен/ омъжена	Вдовец/ вдовица	Разведен/ разведена
Общо	33.8	48.0	12.7	5.5
В градовете	36.2	47.7	10.3	5.8
В селата	28.5	48.9	17.7	4.8

Таблица 2

Население (в %) по семейно положение и местоживееене в България (2011 г., НСИ)

За страната	Неженен/ неомъжена	Женен/ омъжена	Вдовец/ вдовица	Разведен/ разведена
Общо	39.7	44.3	10.2	5.8
В градовете	40.8	43.8	8.9	6.5
В селата	36.7	45.4	13.8	4.1

Таблица 3

Икономически активни лица (бр.) на 15–64 навършени години по пол и общини (2011 г., НСИ)

Общини	Общо	Заети			Безработни		
		общо	мъже	жени	общо	мъже	жени
Общо за областта	56911	48597	24417	24180	8314	4754	3560
Бобов дол	3587	3163	1676	1487	424	179	245
Бобошево	891	762	417	345	1290	71	58
Дупница	19614	16915	8433	8482	2699	1488	1211
Кочериново	1914	1636	870	766	305	192	113
Рила	1193	997	533	464	196	122	74
Сапарева баня	3081	2558	1270	1288	523	336	187

От всички съжителства без брак 62.7 % са сред младите възрастови групи от 20 до 39 години. Най-висок е относителният дял на живеещите в съжителство без брак в общините Бобов дол (5.9 %) и Дупница (5.4 %), като това са общините и с най-голям дял младо население в областта, следвани от общините Кочериново (5.2 %) и Кюстендил (5.0 %). Значително по-нисък е този дял – под 4.0 %, в останалите общини.

Върху нивото и динамиката на *раждаемостта* оказват влияние сложен комплекс от фактори със социално-икономически и биологичен характер. Жизненият стандарт и начинът на живот на хората оказват силно влияние върху нивото на раждаемостта. Следствие промените в социално-икономическото развитие на територията се променя жизненият стандарт на хората, а те влияят върху заетостта на жените и възможността им да отглеждат деца. Важен фактор е и положението и заетостта на жените в обществото което се проявява във възможността те да повишават своето образователно равнище и да участват по-активно в стопанския живот на територията.

По данни на НСИ (табл. 3) от общия брой на икономически активните лица към 01.02.2011 г. в област Кюстендил на възраст 15–64 години заети са 48 597 души, а 8314 са безработни.

От всички заети лица 24 417 са мъже (50.2 %), а 24 180 са жени (49.8 %). От всички безработни лица в края на м. януари 2011 г. мъжете са 57.2 %, а жените – 42.8 %. Коефициентът на заетост при мъжете е по-нисък от този при жените – съответно 53.0 % и 55.3 %. Основни фактори, влияещи върху нивото на безработицата и възможностите за реализацията на хората на пазара на труда, са възрастта, образованието и квалификацията. Анализирайки половата структура на безработните лица в областта за 2011 г., се наблюдава по-високо равнище на безработица при мъжете, отколкото при жените (табл. 3). Вероятна причината за задълбочаване на тази тенденция е започналата през 2008 г. икономическа криза, засягаща в по-голяма степен отрасли от промишлеността и строителството и в по-малка степен търговията и другите услуги и свързаната

с нея структура на заетостта. В основата на тенденцията стои реструктурирането на българската икономика в периода на преход, при която се развиха отрасли и производства предимно от леката и хранително-вкусовата промишленост (ХВП), както и сферата на услугите, докато много от производствата от групата на тежката промишленост не се възстановиха или загубиха значителна част от производствения си капацитет. Всичко това оказва пряко влияние върху половата структура на заетите и безработните лица. Не е без значение и специфичната отраслова структура и специализация на икономиката на проучваната територия, в която винаги са доминирали отрасли предимно от групата на леката промишленост, а през последното десетилетие и развитието на различни видове туризъм в областта. Те създават възможности за заетост в по-голяма степен на женската работна ръка в областта и това добре личи в структурата на безработните лица по пол.

По-високата безработицата при мъжете в областта има два много важни ефекта върху състоянието на социалния капитал:

- *Много от семейства се издържат предимно и/или само от жените. Това увеличава риска от невъзможност децата в тези семейства да получат равни възможности за добро образование, здравеопазване и т.н.;*

- *Заетостта на жената, която се оказва единствена за семейството като източник на доход, представлява сериозна пречка на нормалното възпроизводство и води до допълнително ограничаване на раждаемостта в семейството не само поради ограничени финансови ресурси, но и заради липсата на време за реализиране на майчинство.*

Водещо значение при анализа на *образователното равнище* на населението имат броят и делът на населението с висше и средно образование, от една страна, и броят и делът на хората с много нисък образователен ценз – тези с основно, начално, незавършено начално образование и неграмотните, от друга. Най-многобройната група население според степента на завършено образование в страната и в областта традиционно вече е групата на хората със средно образование. Наблюдава се и положителна тенденция на намаляване на дела на населението с основно и по-ниско образование за сметка на увеличение на дела на населението със средно и висше образование. За периода 2001–2011 г. относителният дял на населението в област Кюстендил със средно образование се е увеличило от 40.3 % на 43.4 % (НСИ, 2011 г.). Към 01.02.2011 г. относителният дял на лицата с висше образование в областта е 14.8 %, със средно образование – 47.8 %, с начално и по-ниско образование е 12.3 %. Данните от преброяването към 1.02.2011 г. показват, че относителният дял на населението с висше образование в страната е 19.6 %, със средно – 43.4 %, с начално и по-ниско образование е 13.9 %. Посочената статистика дава основание да се направи изводът, че населението в област Кюстендил е с по-благоприятен образователен статус по отношение на средното, началното и по-ниско образование спрямо страната. Единствено има изоставане при относителния дял на хората с висше образование.

Образователният ценз на населението в областта е конкурентно предимство в съществуващата ситуация на състезание между общините и областите за привличане, задържане и усъвършенстване на висококачествен и ефективен социален капитал. Това предимство трябва да се подкрепя и насърчава,

за да се създадат производства и икономически дейности, предлагащи добре платени и устойчиви работни места за лица със средно или висше образование. Степента на завършено образование е основен фактор и важно условие за повишаване на заетостта в общините, за получаването на по-високи доходи и по-висок жизнен стандарт. По-високата заетост е съществен фактор за ограничаване на бедността.

СОЦИАЛНАТА ИНФРАСТРУКТУРА И ПОЛИТИКА – ВАЖЕН ФАКТОР ЗА РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ В ОБЛАСТТА

Системите на здравеопазването и образованието са определящи фактори за качеството на живот, развитието на социалния капитал и устойчивото развитие. Известен проблем в системата на *здравеопазването* в проучваната територия е териториалната неравномерност в разположението на лечебни заведения. Всички диагностично-консултативни центрове и над 80 % от всички лекарски практики са съсредоточени в двата града – Кюстендил и Дупница. Функциониращите две многопрофилни болници (Частна болница „Св. Иван Рилски - 2003“ ООД и общинска болница „Св. Иван Рилски“ ЕООД) в гр. Дупница обслужват населението на общините Дупница, Сапарева баня, Бобошево, Рила и Кочериново. Областната система за спешна медицинска помощ се състои от един център в гр. Кюстендил за общините (Кюстендил и Трекляно) и 5 филиала: в гр. Дупница, който обслужва населението на общините Дупница и Бобошево; в Бобов дол за общината; в гр. Сапарева баня за общината; в гр. Рила за (общините Кочериново и Рила) и в с. Невестино за едноименната община. „Макар че пространственото разположение на болниците изглежда на пръв поглед оптимално, има големи различия в средното време за достигане с автомобил до тях.“ (Патарчанов, 2009а). Транспортната достъпност до здравните заведения, особено филиала за спешна медицинска помощ в гр. Дупница за територията на община Дупница, според данните в анализа на Концепцията за развитие на спешната медицинска помощ в Р. България 2014–2020 г. е в рамките до 20 минути. *В този контекст местната здравна система покрива общностните стандарти за бързина на достигане до мястото на инцидента и осигуряване на първа медицинска помощ.*

В образователната система на изследваната област за учебната 2014/2015 г. функционират 27 детски градини, 22 основни училища, 5 средни училища, 2 профилирани гимназии, 12 професионални гимназии, 1 специално училище и 1 спортно училище. Важна положителна тенденция в системата на образованието е, че през проучвания период не се преобразуват или закриват училища. Напротив, през 2012/2013 г. са регистрирани две нови средни училища. Първото е разкрито в община Бобов дол, в Бобовдолския затвор и е със статут на Средно общообразователно училище, а второто е на територията на община Кочериново – в с. Бараково, – първата Частна професионална гимназия по Предприемачество и нови технологии. В този вид на територията на областта се осигурява достъп до начален, основен и среден (общообразователен и професионален) етап на образование, както и възможности за професионална квалификация след завършено средно образование. На територията на областта няма функциониращо висше училище, най-близките разположени в Благоевград и София.

Социалните услуги са дейности, които подпомагат и разширяват възможностите на уязвимите групи от хора да развият своята независимост и да водят самостоятелен начин на живот. Специализираните институции предоставят комплекс от социални услуги за лица/деца с увреждания, както и за възрастни хора и за деца, лишени от родителска грижа. В област Кюстендил през 2015 г. функционират две специализирани институции за предоставяне на социални услуги: Дом за деца, лишени от родителски грижи “Олга Стоянова“ ситиуиран в центъра на гр. Дупница и Дом за стари хора “Св. Иван Рилски“, разположен в околностите на гр. Кочериново. Социалните услуги, предоставяни от общността, са насочени към предоставяне на семейна среда или среда, близка до семейната. Този вид услуги се реализират чрез: Центрове за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ) за деца, разкрити в гр. Кюстендил и гр. Дупница; Центрове за социална рехабилитация и интеграция за възрастни в гр. Бобов дол, гр. Кюстендил и гр. Рила; Дневни центрове в градовете Кюстендил и Дупница; Центрове за настаняване от семеен тип в гр. Дупница; Център за обществена подкрепа – гр. Дупница; Домашен социален патронаж, Приемна грижа в гр. Дупница и гр. Кюстендил.

Можем да обобщим, че предоставянето на социални услуги и услугите за грижа за деца са сред най-успешните инструменти за подкрепа на децата и семействата в областта. Политиката за осигуряване на подкрепа на децата и семействата е ориентирана към въвеждането на изцяло нов подход в грижите за децата, насочен към превенция, ранна интервенция, подкрепа на семействата и осигуряването на семейна или близка до семейната среда за всяко дете.

Жилищната осигуреност играе важна роля в развитието на обществото и е от изключително значение за социалното, икономическото и културното развитие. Основните признаци, характеризиращи благоустроеността на жилищата, са електрификацията, водоснабдеността, канализацията, наличието на сервизни помещения, както и видът на отоплението. Община Дупница е една от четирите пилотни общини в страната, които реализират интегриран проект за изграждане на жилища за социално слаби граждани. Чрез проекта „Дом за всеки“ са изградени 150 жилища със средна площ 66 m²., разпределени в общо 15 едно- и многофамилни сгради. В тях могат да бъдат настанени до 460 човека.

Политиката в сферата на социалните услуги е насочена към развитие на услуги в общността и в домашна среда, които да заменят институционалния модел на грижа. Придобиването на социален капитал е от полза и за социално изключени хора. Социалните услуги в областта са ключов фактор за ефективно социално включване, борба с бедността и участие в живота на обществото на всички.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНАТА СФЕРА В ОБЛАСТ КЮСТЕНДИЛ

Социалният капитал е едновременно ресурс и резултат от национални и местни политики за развитие и ако те са подходящи, обществото може да увеличи този капитал. Същевременно наличието на социален капитал влияе положително на успеха при разработването и прилагането на политики на локално,

регионално и национално ниво. Оперативна програма (ОП) „Развитие на човешките ресурси“ е предназначена за подобряване на качеството на живот чрез достъп до качествено образование и учене през целия живот, предполагащо по-ефективно социално включване и повишаване на заетостта. В този смисъл целите на тази ОП са концентрирани в две приоритетни направления: подобряване на качеството на образованието и обучение в съответствие с потребностите на пазара на труда за изграждане на икономика, основана на знанието и подобряване на достъпа до образование и обучение.

В проучваната територия по ОП „Развитие на човешките ресурси“ за плановия период 2007–2013 г. са реализирани най-голям брой проекти в сравнение с другите оперативни програми – общо 89 проекта, на стойност 7 152 060 лв., с 67 бенефициенти. Инвестирането в хората, усвояването на нови знания и умения, обучението през целия живот са фактори, които ще доведат до постигане на икономически и социален напредък – предпоставка за устойчиво развитие на териториите. Несъмнено е влиянието на качествено образование върху успешната бъдеща трудова заетост и професионална реализация. Затова е необходимо осъществяването на инвестиции в човешкия капитал да бъде непрекъснат процес и основна цел на социалната политика. Количеството и качеството на този капитал в най-голяма степен определят дългосрочния потенциал за развитие на отделния човек, фирма или община в националното пространство. Добре планираните инвестиции в човешки ресурси са основен приоритет в дългосрочен план за устойчиво социално-икономическо развитие на обществото като цяло и на отделните индивиди в него. Налага се необходимостта от изграждане на дългосрочна политика за развитие на човешкия ресурс чрез подобряване на професионалните умения спрямо изискванията на работната среда, за по-лесно преодоляване на предизвикателства на пазара на труда в резултат на изпреварващото развитие на новите технологии и иновациите, за масовото навлизане и използването на съвременни информационни и комуникационни технологии в бита и икономиката на съвременното общество. Планирането и успешното реализиране на инвестиции в социалния капитал е предпоставка за дългосрочна политика в областта на човешките ресурси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Налагащата се в световен мащаб тенденция на изграждане и формиране на икономиката на знанието и иновациите определя качествено нови измерения на натрупания социален капитал, променя функции му, превръща го в решаващ фактор за устойчив икономически растеж. Знанието, интелектът и качеството на човешките ресурси са от решаващо значение за просперитета на всяка нация и са най-важният елемент на всяка икономическа дейност. Социалният капитал е най-ценният капитал на нацията, значението му нараства и се превръща в основен фактор за икономическото и социалното развитие, за конкурентоспособността на всяка икономика и територия. Социалният капитал създава, разпространява и прилага знанието, формира, поддържа и развива социалните връзки. Инвестициите в социалния капитал, науката и качеството на образованието са сред основните предизвикателства пред България.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова, К.** 2008. Устойчиво развитие и социална политика. Научни трудове на Русенския университет, т. 47, серия 6.1, с. 80–84./ Angelova, K. 2008. Sustainable development and Social policy Research University of Rousse, Vol. 47, Series 6.1 pp.80-84. (Bg)
- Брайкова, Т.** 2000. Теория на социалната политика., Изд. „Парадигма“, София, с. 48–74./ Braykova, T. 2000. Theory of Social Policy, ed. “Paradigm”, Sofia, pp. 48-74. (Bg)
- Казакъв, А.** 2001. Човешкият капитал., УИ „Стопанство“, София, 224 с. / Kazakov, A. 2001. Human capital 224 pp. IM “Economy”, Sofia (Bg)
- Патарчанов, П.** 2009а. Пространствени предизвикателства в организацията на услугите в планинските райони. – В: Сб. „География и регионално развитие“, Фондация ЛОПС, с. 57–76, Созопол./ Patarchanov, P. 2009a. Spatial challenges in organizing services in mountain areas, Collection “Geography and Regional Development”, Foundation LPNE, 57-76, Sozopol, (Bg)
- Патарчанов, П.** 2009б. Пространствени предизвикателства пред образованието в селските райони. – В: Сб. Сборник с доклади от Научно-практическа конференция „Отрасловото многообразие-условие за устойчиво развитие на селските райони“, с. 114–122, В. Търново./ Patarchanov, P. 2009b. Spatial challenges to education in rural areas., Collection of reports from the Scientific and Practical conference “Industrial diversity - condition for sustainable rural development”, pp. 114-122, V.Turnovo, (Bg)
- Христосков, Й.** 2014. Същност, класификации и статистически анализ на инфраструктурата на територията. – Статистика, бр.2, Изд. НСИ, с. 11–38./ Hristoskov, J. 2014. Nature, classifications and statistical analysis of infrastructure on the territory. *Statistics*, vol.2, Izd. NSI, pp. 11-38. (Bg)
- Концепцията за развитие на спешната медицинска помощ в Република България 2014–2020. www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=93 (достъпно на 18.06.2017 г.)./ The concept for the development of emergency medical care in Bulgaria 2014-2020. (available on 06/18/2017). (Bg)
 - Организация за икономическо сътрудничество и развитие достъпно на 15.06.2017 г. <http://www1.oecd.org> (достъпно на 15.06.2017 г.)./ Organization for Economic Cooperation and Development <http://www1.oecd.org>. (available on 15.06.2017) (Bg)
 - Световна банка. www.worldbank.org/poverty/scapital (достъпно на 01.06.2017.)/ The World Bank www.worldbank.org/poverty/scapital (available on 01.06.2017) (Bg)
 - Изследване на преждевременно напускащи училище на МОН и Уницеф., <https://www.unicef.bg/public/files/press/12.pdf> (достъпно на 02.06.2017 г.)./ Study of early school leavers the Ministry of Education and Unicef <https://www.unicef.bg/public/files/press/12.pdf> (available on 02.06.2017) (Bg)